

Ijzergieterij Boddaert

Naar aanleiding van een vraag van Jan Moekotte, die enkele putdeksels in Middelburg ontdekte van de Middelburgse ijzergieterij Boddaert,¹ heb ik me verdiept in de geschiedenis van dit bedrijf. Voor zover bekend is dit de eerste en oudste nog bestaande ijzergieterij van Zeeland.

De oprichters

Op 23 juli 1850 richtten de kooplieden Willem Reinbrand Boddaert (1812-1888), Johannes Agelink van Rentergem en boekhouder Pieter Nachtegaele een ijzergieterij op onder de naam Firma Boddaert en Van Rentergem.

De familie Boddaert kwam oorspronkelijk uit West-Vlaanderen. Joris Boddaert woonde in Nieuwkerke in de periode 1572-1589 en verhuisde in 1607 als koopman naar Amsterdam. Zijn zoon Pieter, die daar werd geboren en eveneens koopman was geworden, vertrok in 1644 naar Middelburg. Veel van zijn nakomelingen vervulden belangrijke bestuurlijke functies bij de plaatselijke, gewestelijke overheid, de rechterlijke macht en bij grote bedrijven als de Verenigde Oostindische Compagnie en de West-Indische Compagnie. In 1832 werd meester Pieter Johan Boddaert verheven in de Nederlandse adelstand. Zijn zoon jonkheer Willem Reinbrand, lid van Provinciale Staten en later directeur van het Vrije Handelsdepot ('Entrepôt') te Middelburg, was dus een van de oprichters van de ijzergieterij.

De tweede oprichter, Johannes Agelink van Rentergem, werd geboren te Middelburg op 14 oktober 1806 als zoon van blikslagersbaas Johannes van Rentergem en Anna de Witte². Hij dreef een ijzerhandel, samen met Andries Jacobse Boudewijnse, onder de naam Firma Agelink van Renter-

gem & Co., maar liet deze vennootschap ontbinden op 31 december 1847 om daarna alleen door te gaan met de handel in ijzerwaren. Johannes Agelink van Rentergem overleed in 1876.

De derde oprichter, Pieter Nachtegaele (1818-1878), was een vermogende, ongehuwde boekhouder die waarschijnlijk de administratie en fiscale zaken van de ijzergieterij verzorgde.

Met dit drietal ging de ijzergieterij in 1850 van start met een beginkapitaal van zesduizend gulden. Boddaert legde drieduizend in en de andere twee verstrekten ieder vijftienhonderd gulden.

De ijzergieterij, gevestigd aan de Vlissingsestraat, trad in werking op 1 september 1850. Volgens het gedrukte verslag van de gemeente Middelburg over 1853 bleken er twaalf arbeiders werkzaam te zijn en beschikte de gieterij over een oven.

Op 31 mei 1858 werd de vennootschap Boddaert en Van Rentergem ontbonden. W.R. Boddaert en koopman Hugo van Reigersberg Versluys (zoon van jhr. mr. Johan van Reigersberg Versluys, heer van Poppekerke, en Susana Maria de Haze Bomme) richtten op 7 juni 1858 een nieuwe vennootschap op.

Hugo van Reigersberg Versluys was volgens de wetgeving van die tijd weliswaar minderjarig (22 jaar), maar door middel van handlichting kon hij toch medeoprichter worden van de nieuwe firma Boddaert en Van Reigersberg Versluys. Nu legden beide vennoten tienduizend gulden in. Met dit geld werd in 1859 een nieuwe, grotere ijzergieterij (inclusief een metaalgieterij) opgericht op een terrein tussen de Kousteensedijk en de Blauwedijk, waar eerder een gracht liep die enige jaren eerder was gedempt.

De nieuwe fabriek werd voorzien van een stoommachine van 8 pk voor het in werking brengen van draaibanken en andere werktuigen. In 1863 kwam er een nieuwe oven bij en werkten er zestien personen. Volgens het gemeenteverslag van dat jaar was er een toename van kopergieten en draaibankwerk.

Een jaar later meldt het gemeenteverslag dat de ijzergieterij veel opdrachten kreeg door de spoor- en kanaalwerken in Middelburg. Ook leverde men toen veel ijzerwerk aan de scheepswerf van de Middelburgse Commercie Compagnie, variërend van kleine onderdelen tot grote pompen. Op 31 augustus 1875 volgde er weer een

Nieuwe opdrachten

Op 4 mei 1864 werd ook de nieuwe vennootschap weer ontbonden. W.R. Boddaert ging verder voor eigen rekening onder de naam Firma Boddaert & Compagnie. Het gemeenteverslag van 1867 meldt dat de opheffing van de marinewerf in Vlissingen een negatieve invloed op de ijzergieterij van Boddaert had. Uit dezelfde bron over 1868 komen we iets te weten over de lonen voor de vijftien arbeiders, waarvan er drie jonger dan zestien jaar waren. De best betaalde werknemer ontving 11 gulden per week en het laagste weksalaris bedroeg twee kwartjes.

Het bedrijfspand van Boddaert & Co., ijzergieterij te Middelburg, aan de Kousteensedijk. De foto is genomen in de richting van de Stationsstraat. Het pand links op de hoek is het huidige gebouw van de Generale Bank. (Fotocollectie F. Jilleba, Middelburg)

wijziging van firmanten. De kooplieden jonkheer Willem Reinbrand Boddaert en zijn zoon jonkheer Jacques Phoenix Boddaert verschenen voor de griffier van de Arrondissementsrechtbank te Middelburg voor de inschrijving van de akte van vennootschap van de firma Boddaert & Co., een koper- en ijzergieterij, aangegaan voor

Het maken van een schepsschroef in de werkplaats, ca. 1920. (Fotocoll. F. Jilleba, Middelburg)

De Wete jaargang 28 nummer 1 (januari 1999) / Heemkundige Kring Walcheren (www.hkwalcheren.nl)

onbepaalde tijd, aanvangende met terugwerkende kracht vanaf 1 december 1874. De zetel van de vennootschap was gevestigd in het fabrieksgebouw aan de Kousteensedijk (wijk P nummer 7) in Middelburg.

Het productieproces

Verstrekte hinderwetvergunningen leveren ons veel gegevens op over veranderingen in het productieproces. Een in 1906 geplaatste gasmotor van 7,5 pk voor het in beweging brengen van een ventilator werd in 1909 vervangen door een Hornsby's Stockport Otto gasmotor van 15 pk voor de aandrijving van een ventilator, dynamo, leemmolen, en een slijp- en boormachine. Tevens verkreeg men in dat jaar toestemming voor de plaatsing van een stoomketel die nodig was voor het gieten van roosterbaren (smeltoven) nabij een te bouwen stenen loods aan de Kousteensedijk wijk P 1. Een door elektromotoren aangedreven loopkraan mocht in 1913 worden geïnstalleerd. In 1915 volgde de inbedrijfstelling van diverse machines voor de bewerking van hout in de ijzergieterij en modelmakerij. Het fabrieksgebouw werd in 1916 verlengd en uitgebreid met een smederij, waarin een losstaande vuurhaard of veldsmidse werd geplaatst. Verschillende elektromotoren werden geïnstalleerd bij uitbreidingen in 1920 en 1921 van het toentertijd als ijzer-, koper- en metaalgieterij aangeduide bedrijf.

In 1946 kwam de ijzergieterij in handen van ir. L. van Gool uit Breda. Door het herstel van de oorlogsschade en het doen van nieuwe investeringen was een bedrag nodig van f 480.000,-. Hoewel een groot deel hiervan uit eigen middelen gefinancierd kon worden, was er toch een grote

behoefte aan extra liquide middelen. Daarom besloot men het familiebedrijf om te zetten in een naamloze vennootschap en aandelen uit te geven. Zo werd op 29 april 1954 Boddaert & Co. N.V. opgericht. Het doel van de vennootschap was het maken van winst door het vervaardigen van en de handel in machines, onderdelen daarvan en grondstoffen daarvoor en in het algemeen alle ijzerwaren, alsmede het deelnemen in ondernemingen of vennootschappen met soortgelijke of aanverwante doelen. Het maatschappelijk kapitaal van Boddaert & Co. N.V. bedroeg bij oprichting f 450.000,-.

In de prospectus voor de aandelenemissie kunnen we lezen dat het bedrijf in hoofdzaak bestond uit twee productieafdelingen, die ongeveer de helft van de totale productie voortbrachten, te weten de handvormerij en de machinale vormerij. Daarnaast beschikte het bedrijf over een hulpmodelmakerij, een zandstraalinstallatie en een bescheiden machinefabriek. De handvormerij maakte voornamelijk zware gietstukken tot 15 à 20 ton en diverse soorten gietwerk van minder gewicht. De machinale vormerij legde zich toe op aanvullend werk met het oog op de grote overcapaciteit en maakte daarom min of meer zwaar seriewerk, dat niet aantrekkelijk was voor massagieterijen.

Milieuoverlast

Het jaar 1952 gold over het algemeen als een slecht jaar voor alle gieterijen, maar Boddaert kon verliezen voorkomen. Door de watersnood van 1953 leed het bedrijf wel veel indirecte schade.

In de jaren vijftig leidde een aantal uitbreidingen van de gieterij tot een toenemend aantal klachten van de buurtbewoners. In

1956 schakelden zij een advocaat in om aan de overlast een eind te maken. Er waren klachten over te lage schoorstenen die voor de gezondheid schadelijke rook, roet en zwarte scherpe afvaldeeltjes uitbraakten, waardoor de bewoners hun ramen nooit open konden laten staan voor luchtverfrissing. Buiten op het terrein lagen

Aan het werk... begin jaren zestig. (Fotocoll. F. Jilleba, Middelburg)

regelmatig gloeiende olieresten en allerlei afvalproducten die stof en kwalijke reuken verspreidden. Bezwaren waren er ook tegen het lawaai en gedreun van allerlei pneumatische apparaten, vooral 's avonds laat en op zaterdagmiddag. Verder was er nog een schoorsteen waar regelmatig

vlammen uit opstegen die een neerdalende vonkenregen veroorzaakten en aldus een gevaar voor brand opleverden.

Naar aanleiding van deze klachten legde de gemeente Middelburg aan Boddaert & Co. N.V. de verplichting op de twee bestaande fabrieksschoorstenen tot 25 meter hoogte boven het straatpeil te doen optrekken, wat zou moeten leiden tot een betere afvoer van de ovengassen. De andere klachten zouden nader worden onderzocht door de directeur van Gemeentewerken.

Omdat de gieterij regelmatig grote orders voor laad- en losleidingen van machinefabriek Verolme moest uitvoeren, werd in 1957 de machinefabriek van Kommejan-De Kam in Koudekerke gekocht. Deze vervaardigde onder andere sluisdeuren voor de Polder Walcheren. De machinefabriek was drie jaar eerder gevestigd in de voormalige remise, later busgarage van de Stoomtram Walcheren. Boddaert voerde toen ook al werk uit voor Thomassen, door welk bedrijf de ijzergieterij in 1958 werd overgenomen. De naam werd toen gewijzigd in NV Middelburgse IJzergieterij en Machinefabriek v/h Boddaert & Co. Het bedrijf in Middelburg bleef echter voortdurend een bron van ergernis voor de buurtbewoners. Toen afdoende milieubescherpende maatregelen niet op tijd waren genomen, dreigde een sluiting per 1 april 1959. Nadat nog een jaar uitstel werd verleend, slaagde de ijzergieterij er uiteindelijk toch nog in te voldoen aan de in de Hinderwet gestelde eisen en daarom besloten Burgemeester en Wethouders van Middelburg op 8 juli 1960 de voorgenomen sluiting van het bedrijf niet door te laten gaan.

Nog was de ellende niet voorbij. Door een

wijziging van de ovens met afvoerinstallatie in hetzelfde jaar bleek drie jaar later een groot gat te zijn ontstaan in de bovenkap, waardoor gassen vrijkwamen die zich verspreidden over de omgeving. Na verschillende klachten van omwonenden kreeg het bedrijf tot 15 augustus 1963 de gelegenheid de bovenkap te herstellen of

derde bedrijf bezorgde met zijn gieterijlucht veel mensen in de naaste omgeving de nodige overlast. Bovendien streefde de gemeente Middelburg naar een autovrije binnenstad. Op de plaats van de gesloopte fabriek zou, vlak bij het centrum, een parkeerterrein met ruimte voor honderd auto's kunnen worden aangelegd. Daarom werd

te vervangen door een nieuwe. Recentere hinderwetvergunningen zijn niet meer geraadpleegd. Het zal duidelijk zijn dat de verouderde gieterij bij elke verleende hinderwetvergunning, door zijn ongunstige ligging in een woonwijk, steeds grotere investeringen moest doen en elke keer meer weerstand opriep bij de buurtbewoners. De gemeente Middelburg en ook het bedrijf zelf waren rond 1974 van mening dat de ijzergieterij eigenlijk te dicht bij de binnenstad was gelegen. Het sterk verou-

Als grondstof voor het ijzergieten werd vaak gebruik gemaakt van schroot. (Fotocollectie F. Jilleba, Middelburg)

met de directie van de ijzergieterij een akkoord gesloten tot verplaatsing van het bedrijf naar het industrieterrein tussen het Kanaal door Walcheren en het Arnekanaal. Begin augustus 1975 vond de laatste gieterij plaats in de oude ijzergieterij. De gieterij-activiteiten werden nu ondergebracht bij de gieterij van de Koninklijke Maat-

schappij 'De Schelde' te Vlissingen. Deze scheepswerf en machinefabriek beschikte reeds drie jaar na haar oprichting in 1875 over een eigen ijzergieterij.

De oude gebouwen van Boddaert aan de Kousteensedijk werden gesloopt in 1976. De gemeente Middelburg en Provinciale Staten van Zeeland besloten vijf jaar later op de vrijgekomen plaats een nieuwe bibliotheek te bouwen. De Zeeuwse Bibliotheek, waarvan de eerste paal in 1982 de grond in ging, werd op 29 januari 1985 officieel geopend.

Arbeidsomstandigheden

Hoe was het om in de oude gieterij van Boddaert te werken? Een gepensioneerde werknemer deed zijn verhaal in het RSV-personeelsblad *In druk* van maart 1976. Het was Willem Marteyn, die er 48 jaar werkte als vormer. We laten hem even aan het woord.

'Vroeger waren wij, werknemers bij ijzergieterij Boddaert & Co. te Middelburg, een grote familie onder elkaar. Als 's winters de lampen in de fabriek aangingen en bij het vormen de eerste laag met haakstampers en de tweede met spitsstampers vastgestampt werden, ontstond spontaan een zangkoortje. De arbeid werd verlevendigd met allerhande gezang. Het werk was vaak zwaar. Ik herinner mij nog de vele roosterbaren die werden vervaardigd voor de Maatschappij Zeeland. Samen met een goed ingespeelde collega maakte ik 25 kasten (waarin de vormen voor het te gieten product) klaar. De daaropvolgende dag werd er gegoten. De kleinere pannen met het gesmolten ijzer (80 kg) en de grotere (120 kg) moesten, evenals de gietijzeren kasten (later van plaatijzer) "met het handje" vervoerd worden. Dat waren soms wel

33 gevulde pannen in één uur. Op dezelfde dag werd het gietstel er direct uitgehaald. De volgende dag begon het liedje van voren af aan, al was het zand nog gloeiend. In het begin werd voor het vormen Brusselse aarde gebruikt. Later gebruikten we cementzand, omdat de Brusselse aarde in kwaliteit terugliep. Ter versteviging werden zogenaamde zandnagels (vormstiften) gebruikt, soms wel 13 pakken à 5 kilo, om te voorkomen dat het zand zou gaan opvloeien. Na zo'n verwerkte hoeveelheid ging je met bebloede vingers naar huis. In het begin, als er hard gewerkt moest worden, werd er een kruikje jenever rondgedeeld, maar dat was spoedig afgelopen. Wat we wel stiekem deden om het Schiedamse vocht te bemachtigen, was met een stok slaan tegen de achterkant van het aangrenzende café De Reutel in de Stationsstraat. Prompt kwam de bestelling er dan aan.'

De nieuwe gieterij

In 1974 ontstond een plan voor het samentrekken van de gieterijen van Boddaert in Middelburg en die van de Koninklijke Maatschappij 'De Schelde' in Vlissingen. Kort daarna werd besloten om ook de gieterij van de Rotterdamse Droogdok Maatschappij bij de samensmelting te betrekken.

Op 1 januari 1976 werd Boddaert & Co. een dochteronderneming van de 'De Schelde' en daarmee een onderdeel van Rijn-Schelde-Verolme Machinefabrieken en Scheepswerven NV (RSV).

Door de bouw van een nieuwe gieterij in Middelburg kon het Rijn-Schelde-Verolme-concern al zijn gietactiviteiten concentreren. Naast Boddaert werden hierin de gieterijen van 'De Schelde' en voor een deel

van de Rotterdamse Droogdok Maatschappij (RDM) opgenomen. Door deze concentratie kon het personeel van de fabriek worden uitgebreid van 80 naar 125 man. De bouw van deze Gieterij-zuid van het Rijn-Schelde-Verolme-concern startte in het voorjaar van 1975 en eind 1976 konden beschikken over een bedrijf aan de Kleverskerkseweg dat drie keer zo groot was als dat aan de Kousteensedijk. De werknemers verhuisden van een oud, donker en somber fabriekscomplex naar een moderne, goed verlichte fabriek, geheel ingericht volgens de eisen van de tijd. Hierin werden alle 'vuile' activiteiten apart ondergebracht en gescheiden van het schone werk. Daarnaast beschikte de fabriek over apparatuur om overlast van lawaai, rook en stof tegen te gaan.

Een groot voordeel was verder dat men nu 's nachts kon werken. Dit was nooit mogelijk geweest aan de Kousteensedijk in verband met overlast voor de omgeving. Verder werden de productiemogelijkheden in de nieuwe gieterij veelzijdiger. Een geheel nieuwe giet- en smeltinstallatie gaf het bedrijf een belangrijke plaats op de Nederlandse markt van het handgieterwerk. Door een eigen leerschool was men daarnaast in staat het personeel een gespecialiseerde vakopleiding aan te bieden.

Na de sluiting van de RSV-Gieterij-noord van de NDSM in Amsterdam in 1979 bleef de gieterij Middelburg over als enige RSV-gieterij.

Na het RSV-debacle, waarbij de Nederlandse regering begin 1983 weigerde nog langer geld in deze bodemloze put te storten, begon de ontvlechting van het RSV-concern. Met een grote protestdemonstratie door het centrum van Middelburg op 19 februari 1983 probeerden werknemers van

Detail van het kanon, in 1968 gegoten door de IJzergieterij Boddaert. (Foto Ies Lamain, Zeeuws Documentatiecentrum, Middelburg)

de Middelburgse gieterij een dreigende sluiting te voorkomen. Na intensief overleg kwam er in mei 1983 een oplossing uit de bus. Het Rijk en de provincie namen de KMS-aandelen uit het RSV-pakket over en daarmee werd 'De Schelde' weer zelfstandig. De Gieterij Middelburg kon behouden blijven en bestaat nog steeds.

Straatmeubilair van Boddaert in Middelburg

Naast de eerder in De Wete genoemde putdeksels zijn er in Middelburg nog meer voorwerpen te zien die gemaakt zijn door IJzergieterij Boddaert. Zo zijn de drie

rechtse gietijzeren pilaren van de drogisterij De Rode Pilaren aan de Lange Delft 121 in de jaren dertig gegoten bij Boddaert.³

Wellicht zijn er nog werknemers van de gieterij of van gemeentelijke diensten die kunnen vertellen of er nog meer Boddaert-producten in het Middelburgse straatbeeld zijn te ontwaren. Of elders in Nederland? Europa?

Zo bezit het Zeeuws Documentatiecentrum in de Zeeuwse Bibliotheek in Middelburg tientallen foto's van een kanon dat in 1968 bij Boddaert werd gegoten. Wie was de opdrachtgever en waar is dat wapentuig nu geplaatst? In ieder geval staan er de drie Amsterdamse kruisjes op afgebeeld. Ook vraag ik me af of er geen straatlantaarnpalen meer bestaan die door Boddaert werden vervaardigd. Zo is bekend dat Boddaert & Co. in 1876 lantaarnpalen leverde aan de gemeente IJzendijke. Wie laat het De Wete weten?

A.F. Franken

Noten:

1. J. Moekotte, 'Putdeksels, een speurtocht langs de straten van de Middelburgse binnenstad', in: *De Wete* 27 (1998) 3, p. 8-10.
2. Zie A.F. Franken, 'J. Agelink van Rentergem, de maker van de Bellinkbrug te Middelburg', in: *De Wete* 26 (1997) 3, p. 34-35.
3. Zie A.F. Franken, 'Het huis met de Rode

Pilaren', in: *De Wete* 25 (1996) 3, p. 25-28.

Geraadpleegde literatuur:

- *Nederlands Adelsboek* 78 (1987), p. 182-183, *Van Reigersberg Versluys*.
- *Nederlands Adelsboek* 80 (1989), p. 1-18, *Boddaert*.
- 'Van een oude naar een nieuwe gieterij', RSV *In druk* (maart 1976).
- A.F. Franken, 'Walcheren in het spoor van bedrijf en techniek' (*Middelburg* 1988), p. 42.
- P. Sijnke en A. van Waarden-Koets, 'Bewogen jaren, Middelburg in de 20e eeuw' (*Zaltbommel* 1994), p. 176.
- E. van Wijk, 'Stoom en gas. De industriële ontwikkeling van Middelburg in de tweede helft van de negentiende eeuw', in: P.W. Sijnke e.a., 'Van alle markten thuis, geschiedenis van markt en nijverheid te Middelburg' (*Vlissingen* 1998).
- *Verslag gedaan door burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad van Middelburg over 1850-1930*.

Geraadpleegde archieven en documentatiecollecties:

- Zeeuws Documentatiecentrum, Dossier *Metaalbedrijven Middelburg*.
- Rijksarchief in Zeeland: *Hinderwetvergunningen inv.nr. 47 (Boddaert). Provinciaal Bestuur 1851-1910 inv.nr. 885 relatief 3575*.
- *Arrondissementsrechtbank Middelburg inv.nrs. 1018-1019 (akten van vennootschap)*.